

ՀԱՄԱՇԵՆԻ ՀՆԱԳՈՅՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

(Վերջերս լույս տեսած յօդուածի մը առիթով)

Դոկտ. Զաւէն Աւագ Բինյ, Արգումանեան

«Մասիս» շաբաթաթերթի (Լոս Անճելոս) մէջ կարդացի Համշէնի մասին երկարապատում յօդուած մը այլապէս ուսանելի, գնահատելի և բազմաբնոյթ մանրամասնութիւններով բեռնատրուած, առանց սակայն տեսնելու յօդուածագիրն անունը: Առաջին մասին մէջ հեղինակը կը կրկնէ գրութեան վերնագիրը՝ «Ովքե՛ր են Համշէնցիները, որտեղի՞ց են եկել, ո՞ր են գնում» հարցումները՝ առանց գիտնալու անոնց ճիշդ ու վաւերական պատասխանը, որոնք կու գան մեր հին պատմիչներէն: Զարմանալիօրէն գրութեան հեղինակը չէ գիտցած համշէնցիներու «ծննդոցը», որ իսկական հայկական ծնունդ է հայ իշխանագուններու անունով կնքուած, այսինքն՝ Ամատունի տոհմէն հայր և որդի իշխաններու՝ Շապուհ և Համսմ Ամատունիներու:

Մեր նպատակն է տրուած տարրական հարցումներուն պատմական և ուղիղ պատասխանը տալ և ոչ թէ դեգերիլ և շփոթիլ «Ռիգէի Հեմշին և Զամըհեմշին բնակավայրերու բնակիչներուն հետ», ինչպէս կը կարծէ յօդուածագիրը, և մանաւանդ կը հարցնէ. «Նրանց ծագումը թուրքական է, թէ՛ հայկական: Ինչո՞ւ և ե՞րբ են եկել համշէնցիները և ո՞ր են գնացել: Մինչ այժմ հնարատոր չի եղել այս հարցերին ոչ մի պարզորոշ պատասխան տալ»: Կը զարմանաք, երբ այնքան մանրամասն կերպով կը նկարագրէ համշէնցիներու լեզուական և ազգագրական տուեալները, յարգելի յօդուածագիրը տակաւին վերեւի կենսական հարցադրումները շեշտակի կը կրկնէ յայտնի դարձնելով որ Ը. դարու ժամանակակից Ղետնղ Պատմիչի տուեալներու մասին զաղափար իսկ չունի:

Միանգամընդմիջ ըսենք որ համշէնցիք գտարին հայեր էին և ոչ երբեք թուրք: Անոնց ծագումը հայկական է և վերջն է որ, շատ ուշ, անոնցմէ ոմանք իսլամացան:

Երբ Համշէնը և համշէնցին առաջին ակնարկով ուշադրութիւնս գրաւեցին, յիշեցի տարիներ առաջ Ը. դարու արաբական արշաւանքներու հայ պատմիչ Ղետնղ Պատմիչի «Պատմութեան» գրաբարէ անգլերէնի կատարած իմ թարգմանութիւնս որպէս աւարտաճառ, որուն վերջին 42-րդ գլուխը ամբողջութեամբ յատկացւած է Համշէնին՝ ժամանակակից ու ակնատես Ղետնղ Պատմիչի կողմէ: Հոն «ծննդոցը» կը կարդանք Համշէնի և հայոց դէպի Համշէն գաղթին, երբ հիմնեցին իրենց գաւառը զայն անուանելով Իշխանագուն Համսմի անունով՝

Համսմաշէն և ապա՝ Համշէն: Եւ այսպէս հետեւեալը կը կարդանք Ղետնղի մօտ և վերեւի հարցերուն ճշգրիտ պատասխանը լրիւ հոն կը գտնենք: Կը մէջբերեմ զյսատր տեղեկութիւնները առ ի գիտութիւն:

«Երբ Ուպայտուլլահ Տայաստան արշաւեց, միեւնոյն չարիքները շարունակուեցան անելի մեծ չափերով: (Ուպայտուլլահ իպն-ալ Մահտի Տայաստան արշաւեց 788 թովն): Այնքան չարիք տեղաց որ հայեր չկարողացան տէր կանգնիլ իրենց ինչքերուն և ստացուածքներուն, թալան տիրեց չորս կողմ: Հայեր ստիպուած թողուցին իրենց այգիներն ու անասունները և փախան՝ ուրիշ տեղեր ապաստան գտնելու համար, մինչ թշնամին գրաւեց ու յափշտակեց ամէն ինչ որ հայեր ունէին՝ հող և անասուն:

«Մնացին անօթի և մերկ, ոտաբոլակ եղան ընդդէմ երաշտի և հիւնադութեանց: Հայեր թողուցին իրենց երկիրը և գաղթեցին Յունաց կողմը՝ թիւով 12,000 այր, կին և երախաներ, ինչպէս ըսուած է, և բոլորը գաղթեցին՝ առաջնորդութեամբ Շապուհ Ամատունիի և իր որդւոյն Համսմի, և պաշտանութեանը ներքեւ Ամատունեաց զօրքին:

«Անօրէն և վայրագ թշնամին հալածեց փախստական հայերը, որոնք հասան մինչեւ Քոռի շրջանը՝ Վրաստանի սահմաններուն մօտ, ուր կռիւ տեղի ունեցաւ: Թշնամիի բանակէն շատեր մեռան և ոմանք փախուստի մատնուեցան, մինչ հայեր Ակամբսիս գետին միաւափը անցան: Այս գետին ակունքը Տայք նահանգին մէջ կը գտնուի և կը հոսի հիախսարեանտեան ուղղութեամբ, ոռոգելով Եգերի երկրամասը և կը թափի Պոնտոսի ծովը»:

Համշէն, Խաչքար Լեռներ

Ղետնղ Պատմիչի վերեւի խիտ և լրիւ տեղեկութիւնները հնագոյն թուականի տեղեկութիւններ են, 789-790 թուականներուն պատահած, որով կը հաստատուի Համշէնի հիմնադրութեան թուականը այն 12,000 փախստականներով, որոնք Համսմի անունով հիմնեցին Համսմաշէն և կամ Համշէն գաւառը: Այս մասին իր վկայութիւնները բերած են մեծ պատմաբաններ Նիկողայոց

Ադոնց իր «Պատմական Ուսումնասիրություններ» 1948, էջ 60 հատորին մեջ, և Լետոն Խաչիկեան «Էջեր Համշինահայ պատմությունից» յօդուածին մեջ՝ «Բանքեր Երեւանի Համալսարանի» ամսագրի 1969 թիւին մեջ, էջ 115-120:

Նետեաքար Համշէնի Իշխանութիւնը հաստատուեցաւ Սեւ ծովու (Պոնտոսի ծով) հարաւ-արեւելեան ծովափը, Սպեր (Սիսպիրիտիս) գաւառի հիւսիսը և Ակամբսիս (Ճորոխ) գետի հովիտին մեջ: Փախուստ տուող 12,000 գաղթականները Վասպուրականի Արտազ գաւառէն և Այրարատ նահանգէ դուրս եկան գլխաւորութեամբ Ամատունի հայր և որդի իշխանագլուներուն՝ Շապուհի և Համամի, ինչպէս նաեւ հովանաւորութեամբ Բիւզանդիոնի Կոստանդին կայսեր (780-789): Անոնք Համամ իշխանի գլխաւորութեամբ հիմնեցին Համամաշէն (Համշէն) գաւառը: Սկզբնական և ստոյգ տեղեկութիւնները ասոնք են:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՉԸՐՉԻԼԷՆ

Տրամաբանական ո՛չ մէկ կասկած կայ, թէ այս ոճիրը ծրագրուած եւ գործադրուած էր քաղաքական պատճառներով: Պատեհութիւնը ներկայացած էր թրքական հողը մաքրելու քրիստոնեայ ցեղէ մը՝ որ դէմ էր թրքական բոլոր փառասիրութիւններուն, ունէր ազգային ձգտումներ ու տենչեր, որոնք կրնային գոհացուիլ Թուրքիոյ ի վնաս միայն, եւ որ աշխարհագրականօրէն կը գտնուէր թրքական եւ կովկասեան իսլամ ժողովուրդներու միջեւ:

W. S. Churchill, *The Aftermath*

TESTIMONIES . ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Saul S. Friedman (Professor of Jewish and Middle Eastern History, Youngstown State University) "Western ideology (anthropology, chauvinism, eugenics) and technology (development of the concentration camp, modern transportation, the gas chamber, weapons of mass destruction) have contributed to the eruption of several incidents of genocide on the periphery of Europe in the past century. The first (and, prior to World War II, the bloodiest) was the massacre of the Armenians in 1915-1916. Although the Turkish government continues to deny that there was any plan to exterminate the Armenians, the facts suggest otherwise. Following a botched invasion of Russia, Enver Pasha and Talaat Pasha, members of the Ottoman Empire's ruling triumvirate at that time, decided to blame Armenian traitors for the debacle. Historically, the Armenians had served as whipping boys for anything that went wrong in the Ottoman Empire. A successful, urban, mercantile class, Christians in an Islamic state, the Armenians were accused of following the lead of their Catholicos, or Patriarch, who lived beyond the Caucasus Mountains, at the expense of loyalty to the Ottoman Empire. Now they would pay by being deported by foot or boat or rail to death camps in the Syrian Desert. The U.S. Ambassador Henry Morgenthau, Sr. and the German missionary Johannes Lepsius protested the massacres, to no avail. One million Armenians perished in towns along the Black Sea or in the steamy desert at Deir ez-Zor. The Austrian-Jewish author Franz Werfel later wrote *The Forty Days of Musa Dagh* as a warning to civilization. Unfortunately, more Germans embraced the position of their ambassador, Hans von Wangenheim, who reported to Berlin that the inferior nation must make way for the superior one" (p. 139). Friedman, Saul S. *Genocide in Europe*. In: Palmer-Fernandez, Gabriel (Ed.). *Encyclopedia of Religion and War*. New York: Routledge, 2004, p. 139.